

De verleibrief als landschapsdocument

G.J. BORGER

In de regelmatig ontgonnen veengebieden van Noord-Holland is het vaak moeilijk om vast te stellen wat de oorspronkelijke ontginningsrichting is geweest. Er is echter een bron die daarbij behulpzaam kan zijn: de verleibrief.

De groepsgewijze kolonisatie van de veengebieden ging gepaard met een verbetering van de ontwatering door de aanleg van kavelsloten. De kolonisten zullen daarbij zo goed mogelijk gebruik hebben gemaakt van het bestaande net van natuurlijke waterlopen. Het ligt daarom voor de hand dat de sloten zijn gegraven vanuit de bestaande waterlopen en naderhand naar achteren zijn verlengd. Op die manier kregen de gebruikspcelen in het veen de vorm van een langgerekte 'were' met aan beide zijden een scheislout. De plaats waar men begonnen is met het graven van deze scheislouten, wordt ontginningsbasis genoemd.

Wanneer verschillende groepen kolonisten ongeveer gelijktijdig maar van verschillende kanten een veengebied binnetrokken, konden zich conflicten aandienen. Op tal van plaatsen legt het verkavelingspatroon daarvan getuigenis af in de vorm van op elkaar botsende of merkwaardig wegdraaiende pcelen. Maar ook als er voor de kolonisten

voldoende ruimte aanwezig was, noodzaakte de achterwaartse verlenging van de pcelen op den duur tot afspraken over de begrenzing van de wederzijdse rechten in het nog niet ontgonnen deel van het veen. Zo zouden volgens de gangbare opvatting in het Noordhollandse veengebied een aantal Twiskes en Wijzenden zijn ontstaan, gewoonlijk in de vorm van een watergang, al dan niet begeleid door een kade. Van Braam (1993, pp. 100 e.v.) heeft bezwaar aangetekend tegen deze opvatting. Volgens hem zouden de eerste bewoners van Oosten Westzaan zich op de hogere delen van de Zaanse veenkussens hebben gevestigd en werden de kavelsloten niet vanuit de veenstroompjes gegraven maar naar de veenstroompjes toe. Daarmee is voor de Zaanstreek ter discussie gesteld in welke richting het ontginningsproces is verlopen. Deze gedachte verder uitwerkend, heeft Stolp (2000, pp. 64-67) betoogd dat de Zaan de achtergrens is geweest van de dorps-

Fragment van het Noordhollands veengebied. Uitsnede uit de Chromotopografische kaart 1:25.000, blad 296, opname 1906. Bron: Topografische Dienst, Emmen.

gebieden van Oost- en Westzaan en dat de ontginningsbasis van deze nederzettingen langs de Twiskes gezocht moet worden. In gebieden met een regelmatig doorlopende strokenverkaveling, zoals de Zaanstreek, is het moeilijk om te bepalen wat de ontginningsbasis en wat eertijds de achtergrens is geweest. In dergelijke gevallen kunnen ver-

leibrieven aanvullende informatie bieden. In landsheerlijkheden met een goed georganiseerde kanselarij hield men in de Late Middeleeuwen bij welke rechten en goederen de landsheer toekwamen. Veel van deze rechten waren door de landsheren in leen uitgegeven en moesten daarom bij versterf van de leenman worden opgedragen aan de leenheer. Zeker in de Late Middeleeuwen was het gebruikelijk dat deze rechten vervolgens werden gegeven aan de rechtsopvolger van de leenman tegen betaling van een gepaste vergoeding. Verheergewaden noemde men deze procedure. In de lands-

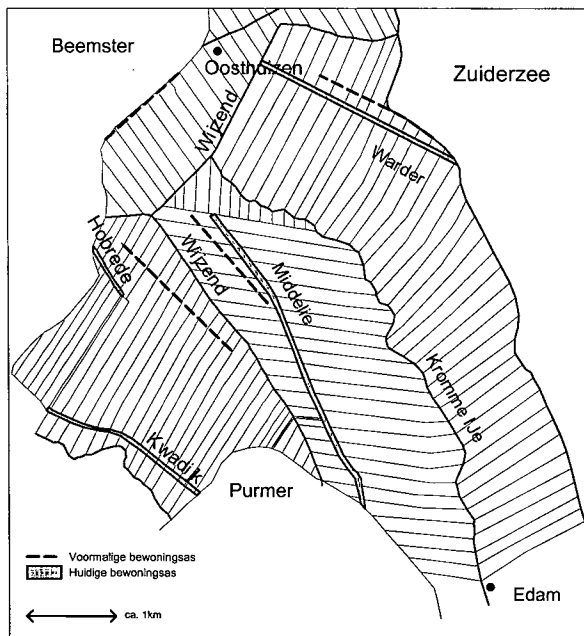
heerlijke archieven zijn tal van belenings-oorkonden, zogeheten verleibrieven, be-waard gebleven. De klerken die in de lands-heerlijke kanselarij moesten zorgen voor het opstellen van de nieuwe brieven, hadden meestal geen idee om welke goederen het bij een belening ging. Gewoonlijk namen zij de omschrijvingen van de lenen klakkeloos over uit de oude oorkonden. Ondanks aller-lei verschrijvingen vinden we in dergelijke oorkonden in veel gevallen de oudste aan-wijzingen omtrent de inrichting van het landschap van een bepaald dorp. Vermeldt een verleibrief slechts in twee windrichtin-gen belendende eigenaren of grondgebrui-kers, dan gaat het bijna zeker om een stro-kenverkaveling. Worden er meer dan vier beleningen genoemd, dan is de kans groot dat het gaat om een onregelmatige verka-veling.

Dergelijke beleningsoorkonden kunnen tevens aanwijzingen bevatten voor wat de bewoners van een bepaald dorp in de Late Middeleeuwen nog meenden te weten over de oorspronkelijke ontginningsrichting van hun dorpsgebied. Toegespitst op het vooraf-gaande, moet de vraag worden gesteld of er ook verleibrieven bekend zijn waaruit kan worden opgemaakt dat een Wijzend of Twiske heeft gefunctioneerd als de ontgin-ningsbasis van een bepaalde nederzetting. Ook zonder een systematisch onderzoek moet die vraag bevestigend worden beant-woord. In 1336 droeg ene Gheret Sacken-zoen een complex bezittingen in Westwoud (West-Friesland) op aan de graaf van Hol-land om het vervolgens in leen terug te ont-vangen. Op de redenen achter die opdracht gaan we hier niet verder in. Voor ons is meer van belang de omschrijving die in de beleningsoorkonde wordt gegeven van dat goederencomplex. Het gaat om een huis en een hofstede *ende dat were dair die hofste in*

leghet ter grootte van viereneenhalf gaerde doergaens lands ...streckende tuschen der Wis-ende ende den Swachdijc¹, waarvoor belendingen worden vermeld aan de west- en aan de oostzijde.

Aan een enkele vermelding mag men geen verstrekkende conclusies verbinden. Wel is duidelijk dat ermee gerekend moet worden dat een Wijzend in sommige gevallen heeft gefunctioneerd als ontginningsbasis. De topografische situatie in het noordwestelijke deel van de Zeevang lijkt deze veronderstel-ling te bevestigen. Daar ontmoeten de strook-vormig verkavelde percelen van het noord-einde van Middellie en die van Hobrede / Kwadijk elkaar bij een watergang met de naam Wijzend. Op vaak niet meer dan 200

Schematische voorstelling van de topografie van Zeevang.

Dit graue van Henegouwen. Daer ons gheue facten saey in wesen waende opghedruet.
 seckte en in eyghen gheue. Inm hant en inm haffede en dat wese
 der die haffede in luyker. En groet is my gaerde daerwaens landt en
 die onse die gheleghen is andre westerzide vander haffede streckende.
 rusten der onse en den sackerdye die beloghen heeft andre westerzide
 vander zidde. ende en waer od dets. f. om die westerzide wille hant
 en land. ons gheue facten saene selue helle. van ons te handen.
 en hene linnen afersustome met te versterken in ord ed. Ghel
 inden daghe des dingsdag ons sace ande ande daleene doch in Jac wede.
 Ghel is die en daer oede wese h ghe van en die dinge
 mine he h ghe daleene ons he h ghe daleene ghe daleene
 en op hem sace hie om versterken

P D P lach
 P lach

Oorkonde waarbij graaf Willem van Henegouwen
 Gheret Sackenzoon in Westwoud beleent met enkele
 goederen die door deze aan de graaf waren opgedra-
 gen. Den Haag, dinsdag na Sint Maria Magdalene
 (23 juli) 1336.

meter van deze Wijzend troffen Mulder &
 Van Steenberg (1995, Kaart 1, blad 1) in
 lange linten een groot aantal verlaten veen-
 terpjes aan. Deze restanten van vroegere
 bewoning geven aanleiding om serieus re-
 kening te houden met een ontginning van
 dit gebied vanuit de Wijzend. De latere ver-
 plaatsing van de bebouwing van deze lange
 linten naar de bewoningsassen van ener-
 zijds Middellie en anderzijds Hobrede/
 Kwadijk moet dan geïnterpreteerd worden
 als een verplaatsing van de bewoning van
 een lager naar een hoger deel van deze
 dorpsgebieden.

Bij nadere beschouwing lijkt deze veronder-
 stelling echter moeilijk houdbaar. Op grond
 van het kaartbeeld moet men aannemen
 dat de 'weren' van Middellie zijn aangelegd

vanuit de Kromme IJse, het riviertje dat
 noord-zuid door de Zeevang loopt. Aan de
 noordzijde wordt het regelmatig verkavelde
 gebied van Middellie begrensd door een
 overhoek met een afwijkende verkavelings-
 richting. Men moet dus aannemen dat de
 verkaveling van het gebied van Middellie
 van zuid naar noord is voortgeschreden.

Ook voor het ten oosten van de Kromme IJse
 gelegen gebied van Warder heeft dit riviertje
 gediend als ontginningsbasis.

Deze reconstructie leidt tot de conclusie dat
 de Wijzend tussen Middellie en Hobrede/
 Kwadijk niet kan worden aangemerkt als
 een ontginningsbasis. Een probleem blijft
 dan echter wel de ligging van de veenterp-
 jes. Kennelijk moet worden verondersteld
 dat de oorspronkelijke bewoners hun eerste
 behuizingen in het hoogste deel van het
 veengebied hebben gebouwd en dat men
 naderhand de huiserven heeft verplaatst
 naar een lager deel van de dorpsgebieden.
 Deze conclusie lijkt even onlogisch als
 onvermijdelijk. Nader onderzoek van de nog
 aanwezige verleibrieven kan mogelijk bij-
 dragen aan de oplossing van dit raadsel.

MEDIEVAL STRIP-FIELDS IN HISTORIC SOURCES

In the peat areas of the province of North-Holland, most of the medieval farmsteads have been removed by the inhabitants. Therefore, the actual topographical situation of these villages does not inform us about the former starting point of the reclamation. It is argued that in some cases historical documents can be helpful to solve this problem.

NOOT

- 1 S. Muller Hzn (Het oude register van graaf Florens. Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap 22. Amsterdam 1901, p. 155). Het origineel van dit register (Algemeen Rijksarchief in Den Haag, Inventaris Graven van Holland no 2144) is inmiddels grondig gerestaureerd. Muller trof het afschrift van deze oorkon-

de indertijd aan op fol. 31v^o van dit register, maar op de restanten van dit zwaar gehavende blad zijn thans geen restanten van deze oorkonde meer te vinden. In drie andere grafelijke registers zijn echter afschriften van deze oorkonde bewaard gebleven (GvH n° 324 fol. 27v^o/28, n° 325 fol. 31 en n° 707 fol. 69).

LITERATUUR

- BRAAM, A. VAN (1993). Zaandam in de Middeleeuwen. Verloren, Hilversum (Hollandse Studiën 30).
- MULDER, J.R. & T.C. VAN STEENBERGEN (1995). De bodemgesteldheid van het herinrichtingsgebied Zeevang; resultaten van een bodemgeografisch onderzoek. DLO-Staring Centrum, Wageningen (Rapport 403).
- STOLP, J.J. (2000) Eindelijk beschaving. In: Grondsporen; veertig jaar archeologisch onderzoek in de Zaanstreek 1960-2000. Wormerveer, pp. 48-75.